

ОСОБЛИВОСТІ РЕНТНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

© 2017 ПАТЛАТОЙ О. Є., НЕСЕНЕНКО П. П.

УДК 332.6+330.341.1

Патлатой О. Є., Несененко П. П. Особливості рентних відносин в умовах інноваційної економіки

Статтю присвячено дослідженню економічного змісту категорій «рента» та «квазірента», виокремленню їх основних форм, що виникають в рамках відносин у науково-інноваційній сфері, а також аналізу специфіки формування цих доходів в умовах сучасної інноваційної економіки. Уточнено зміст категорії «рента» як форми доходу, що виникає в ході відносин щонайменше трьох суб'єктів; у випадку науково-інноваційної ренти – це: утримувач патенту чи власник ліцензії, промисловий капіталіст і найманий працівник, який створює новий чи вдосконалений продукт; в окремих випадках четвертим суб'єктом рентних відносин є найманий дослідник. У рамках цих відносин додатковий прибуток, що отримують підприємці у випадку комерційного успіху, визначено як технологічну (інноваційну) квазіренту, яка може змінюватися зворотно пропорційно по відношенню до науково-інноваційної ренти. Доведено, що країни з інноваційною економікою, виступаючи головними отримувачами науково-інноваційної ренти, можуть поступатися в отриманні технологічної квазіренти менш розвиненим державам, зокрема Китаю.

Ключові слова: інноваційна економіка, науково-інноваційна рента, технологічна (інноваційна) квазірента, «пошук ренти» (рентоорієнтована поведінка).

Табл.: 3. **Бібл.:** 16.

Патлатой Олександр Євгенович – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри загальної економічної теорії та економічної політики, Одеський національний економічний університет (вул. Преображенська, 8, Одеса, 65082, Україна)

E-mail: palevg@i.ua

Несененко Павло Петрович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики, Одеський національний економічний університет (вул. Преображенська, 8, Одеса, 65082, Україна)

E-mail: nppod@ukr.net

УДК 332.6+330.341.1

Патлатой А. Е., Несененко П. П. Особенности рентных отношений в условиях инновационной экономики

Статья посвящена исследованию экономического содержания категорий «рента» и «квази-рента», классификации их основных форм, возникающих в рамках отношений в научно-инновационной сфере, а также анализу специфики формирования этих доходов в условиях современной инновационной экономики. Уточнено содержание категории «рента» как формы дохода, возникающего в ходе отношений не менее трех субъектов; в случае научно-инновационной ренты – это: держатель патента или владелец лицензии, промышленный капиталист и наёмный работник, который создает новый или усовершенствованный продукт; в отдельных случаях четвертым субъектом рентных отношений может выступать наёмный исследователь. В рамках этих отношений дополнительный доход, получаемый предпринимателями в случае коммерческого успеха, определен как технологическая (инновационная) квази-рента, которая может изменяться обратно пропорционально научно-инновационной ренте. Доказано, что страны с инновационной экономикой, выступая главными получателями научно-инновационной ренты, могут уступать в присвоении технологической квази-ренты менее развитым государствам, в частности Китаю.

Ключевые слова: инновационная экономика, научно-инновационная рента, технологическая (инновационная) квази-рента, «поиск ренты» (рентоориентированное поведение, rent-seeking).

Табл.: 3. **Библ.:** 16.

Патлатой Александр Евгеньевич – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры общей экономической теории и экономической политики, Одесский национальный экономический университет (ул. Преображенская, 8, Одесса, 65082, Украина)

E-mail: palevg@i.ua

Несененко Павел Петрович – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры общей экономической теории и экономической политики, Одесский национальный экономический университет (ул. Преображенская, 8, Одесса, 65082, Украина)

E-mail: nppod@ukr.net

УДК 332.6+330.341.1

Patlatoy O. Ye., Patlatoy O. Ye. The Features of Rent Relationships in Conditions of Innovative Economy

The article is concerned with studying the economic content of the categories of «rent» and «quasi-rent», classification of their main forms arising in terms of relationships in the science and innovation sphere, and analyzing the specificity of formation of these incomes in conditions of contemporary innovation economy. The content of the category of «rent» as a form of income arising from the relationship of at least three entities has been revised; in the case of a scientific-innovation rent, it is the holder of a patent or a license holder, an industrial capitalist or an employee who creates a new or improved product; in some cases, the fourth entity of rent may be a hired researcher. In this relationship, the additional income earned by entrepreneurs in the event of commercial success has been defined as technological (innovation) quasi-rent, which can change inversely proportional to the scientific-innovation rent. It has been proved that countries with innovation economies, acting as the main recipients of scientific-innovation rents, may concede to the technological quasi-rent of the less developed countries, in particular, to China.

Keywords: innovation economy, scientific-innovation rent, technological (innovation) quasi-rent, «rent-seeking» (rent-oriented behavior).

Tbl.: 3. **Bibl.:** 16.

Patlatoy Oleksandr Ye. – PhD (Economics), Senior Lecturer of the Department of General Economic Theory and Economic Policy, Odesa National Economic University (8 Preobrazhenska Str., Odesa, 65082, Ukraine)

E-mail: palevg@i.ua

Nesenenko Pavlo P. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of General Economic Theory and Economic Policy, Odesa National Economic University (8 Preobrazhenska Str., Odesa, 65082, Ukraine)

E-mail: nppod@ukr.net

Рента є однією найдавніших форм доходу, яка виникла в аграрних відносинах докапіталістичних суспільств ще задовго до формування в розвинутому вигляді промислового прибутку та заробітної плати найманого працівника. Незважаючи на те, що по мірі розвитку капіталізму рента перестала бути єдиним

та основним джерелом доходів панівних класів, дискусії щодо її економічної сутності та значення в системі економічних відносин постійно знаходились у центрі уваги економічної науки. У подальшому рента перестала асоціюватися виключно з аграрною сферою, а розвиток інноваційної економіки відкрив простір до виникнення

нових форм рентних відносин, у ряді аспектів відмінних від їх класичного варіанта. Однак, як це не дивно, економічна наука аж до наших часів далека від консенсусу щодо розуміння змісту категорії «рента» та її трансформацій на сучасному етапі.

Як відомо, теорія земельної ренти набула свого становлення та розвитку в працях попередників класичної школи політичної економії В. Петті та Р. Кантильона [7] та безпосередньо її представників: фізіократів [5], А. Сміта та особливо Д. Рікардо, Т. Р. Мальтуса, а в подальшому – К. Маркса. Неокласичні економісти (А. Маршалл, Д. Б. Кларк та ін.) розширили розуміння ренти поза аграрні відносини, на різні форми доходу, що приносять усі фактори виробництва. Новий спалах інтересу до цієї проблематики викликаний застосуванням категорії «рента» до суспільно-політичних процесів (Е. Крюгер, Дж. Б'юкенен, Г. Таллок [9] та ін). Системний аналіз та класифікація форм ренти та квазіренти належить російському дослідникові Ю. В. Яковцю [11]. Попри наявність захищених дисертацій (зокрема, Є. А. Макаревич [3]), проблема рентних відносин у науково-інноваційній сфері досі залишається на узбіччі сучасної економічної думки.

Натомість розуміння динаміки основних форм доходів, а також еволюції їх економічного змісту та суспільної ролі, є особливо важливим у контексті переходу сучасної ринкової економіки до інноваційної моделі. Необхідність існування та постійного відтворення ринкових зв'язків між науковцями, винахідниками (як самозайнятими, так і найманими працівниками), дослідницькими установами, університетами, малими інноваційними підприємствами та великим корпоративним капіталом викликає модифікацію традиційних форм доходів та трансформацію економічних відносин у найрізноманітніших галузях.

Змінюється і соціальне значення цих форм доходів, зокрема ренти. Високий рівень ренти в той період, коли вона асоціювалася виключно з аграрними відносинами, сприймався переважно як негативне явище. І, незважаючи на те, що прошарок «власників» мав таких потужних захисників, як Т. Р. Мальтус, у кінцевому підсумку відміна «хлібних законів» у Англії у 1846 р. ознаменувала перемогу промислової буржуазії та суттєве обмеження рентних доходів. Сьогодні рента та квазірента у високоінноваційних галузях часто трактується як ознака динамічного та ефективного розвитку, хоча і в даних обставинах вони можуть бути результатом зловживання монополієм становисем.

У зв'язку з цим *метою* статті є дослідження економічного змісту категорій «рента» та «квазірента», виокремлення їх основних форм, що виникають у рамках відносин у науково-інноваційній сфері, а також аналіз специфіки формування цих доходів в умовах сучасної інноваційної економіки.

Отже, проблема ренти цікавила ще найбільш ранніх представників економічної думки. Так, В. Петті називав рентою будь-який надлишковий продукт за винятком витрат, а фізіократи вважали ренту єдиною формою прояву «чистого продукту», створюваного, на їх думку,

лише в сільському господарстві [6, с. 126]. Класичні економісти починають розглядати ренту лише як одну з форм прояву додаткового продукту. А. Сміт враховує її разом із заробітною платою та прибутком як складову «природної ціни», утім, не дає докладного обґрунтування джерела ренти [6, с. 153]. Д. Рікардо, вперше розрізнивши диференційну ренту двох видів, розглянув її як результат двох сторін монополії на землю: природної та соціальної [6, с. 167]. На відміну від Д. Рікардо, Т. Мальтус трактував ренту як ціноутворюючий фактор і пояснював її постійне зростання дією «закону народонаселення» [6, с. 176–177]. Заслугою К. Маркса стала інтеграція категорії ренти в цілісну та моністичну теорію вартості, а також виокремлення абсолютної ренти, яка отримується з будь-якої оброблюваної землі.

У подальшому термін «рента» та похідні від нього був розповсюджений і на відносини, що виникають навколо інших, ніж земля, факторів виробництва. Більш того, маржиналісти вивели ренту за межі власне рентних відносин та ототожили її з будь-яким надлишком граничного продукту певного фактора виробництва, який є відносно рідкісним, понад його фактичною «винагородою». Наприклад, А. Маршалл стверджує, що «земельна рента не являє собою нічого унікального, а просто є основним видом широкої групи економічних явищ» [4, с. 150], а саме, різновидом економічної ренти, тобто надлишку в порівнянні з альтернативною вартістю застосування капіталу.

Крім того, А. Маршаллом був вперше використаний термін «квазірента», однак він ще довго не одержував належної розробки в процесі подальшого розвитку неокласичної теорії. Частково це пояснюється тим, що різноякісність ресурсів, яка є джерелом квазіренти, важко вкладається в моделі економічної рівноваги, які тяжіють до гомогенізації включених у них змінних. «Якщо якесь майно, – пише Маршалл, – наприклад, будинок, фортепіано або швейну машину, на час позичають, плату за його використання часто називають рентою... Однак, як впливає з подальшого, як тільки розгляд господарської діяльності переноситься з позицій індивідуума на суспільство в цілому, перевага виявляється на стороні застосування терміна «рента» стосовно доходу, що дістається з природи. От чому термін «квазірента» буде в даній праці вживатися стосовно доходу, що дістається від створених людиною машин та інших знарядь виробництва» [4, с. 122]. Як видно, на початку визначення йдеться власне про рентні відносини, у той час як наприкінці автор не уточнює спосіб здобуття доходу зі створених людиною знарядь виробництва, а лише розмежує їх із засобами виробництва, отриманими безпосередньо з природи.

Така непослідовність пов'язана з неувважністю неокласичної теорії до проблем власності на засоби виробництва та характеру привласнення додаткового продукту. Тому в економічній літературі усталилися визначення, що характеризують ренту як дохід від дарованих природою факторів виробництва, у той час як квазірента – дохід від створених людиною засобів і предметів праці. При цьому факт наявності або від-

сутності власне рентних відносин (тобто присутності трьох суб'єктів: власника даного фактора виробництва, орендаря-капіталіста та найманого працівника) найчастіше не береться до уваги.

Цікаво, що сам фундатор економічної теорії інновацій, послідовник Австрійської школи Й. А. Шумпетер не використовував термінів «рента» і «квazирента» щодо інноваційної діяльності та впровадження її результатів у «економічний колообіг», обмежуючись категорією «підприємницький прибуток», який є результатом утілення «нових комбінацій» підприємствами-новаторами. Лише в одному місці дослідник зазначає, що по мірі переорієнтації попиту на інноваційні товари та галузі старі підприємства зазнають втрат, і «лише тимчасовий буфер у формі квazиренти утримує їх від збиткового виробництва» [10, с. 221].

У сучасній економічній теорії й надалі доволі популярною є розширювальна концепція, яка розглядає як ренту будь-який додатковий дохід понад середнім прибутком. Серед її представників можна відзначити Ю. В. Яковця, який визначає основну відмінність між рентою та квazирентою в такий спосіб: «Якщо першоджерелом ренти служить обмеженість і різноякісність природних ресурсів, що запліднюються працею, то першоджерелом квazиренти – інтелект, знання та досвід людини, втілені у використовуваних технологіях, способах організації виробництва, методах маркетингу та менеджменту, фінансово-кредитних інструментах і т. п.» [11, с. 133]. Водночас дослідник пропонує докладну класифікацію форм ренти, яка охоплює природну ренту (земельну ренту та її підвиди, гірничу, нафтогазову, гірничорудну, гірничохімічну, лісову, водну, рибну ренту та ін.), екологічну ренту й антиренту, транспортну (авіаційну, залізничну, трубопровідну та ін.), туристську, фінансово-кредитну, адміністративно-господарську та інші форми ренти, а також інтелектуальну квazиренту [11, с. 36–135].

Існують і такі визначення: «Рента – різновид доходу, одержуваного в результаті дійсних практик людини з продуктивного освоєння матеріально-фізичних властивостей природи... Квazирента – різновид доходу від віртуально-маніпулятивної свідомої діяльності людини, в основі якого лежить непродуктивна зміна матеріально-фізичних властивостей природи» [2, с. 155]. Однак видається, що дані дефініції ґрунтуються більшою мірою на суб'єктивних морально-етичних, ніж об'єктивних економічних категоріях.

Щоб уникнути плутанини в системі категорій, слід, на нашу думку, дотримуватися таких критеріїв у базових визначеннях:

1) про ренту чи квazиренту йдеться, коли отримання додаткового доходу пов'язане з наявністю певного рентоутворюючого фактора, який є невідтворюваним, або ж його відтворення конкурентами потребує значного часу та суттєвих витрат;

2) власне рента є специфічною формою доходу, яка виникає, коли в економічних відносинах присутні три суб'єкти: власник обмеженого ресурсу (отримувач ренти), капіталіст, що його орендує, і найманий працівник;

3) рента як така присутня лише в тому випадку, коли *рентоутворюючий фактор є хоча б частково віддільним від його власника*. Коли йдеться про виникнення диференціального трудового доходу у зв'язку з наявністю в суб'єкта дослідницької діяльності унікальних знань, умінь і кваліфікації, доцільно обмежуватися категорією «інтелектуальна квazирента», застосовного також і до фірми чи організації, яка використовує працю та інтелектуальні здібності цього суб'єкта.

Треба ще раз наголосити, що наукова рента як специфічна форма доходу виникає в ході відносин як мінімум трьох суб'єктів: власника особливого фактора виробництва – наукового знання, трансформованого в певну форму наукової інформації; промислового капіталіста, що сплачує ренту за виробниче використання цього фактора, та найманого продуктивного працівника. Крім того, творцем наукового знання може бути не володар прав власності на нього, а найманий науковий працівник (тоді в дану схему потрібно включити і четвертий суб'єкт). Конкретними формами прояву наукової ренти є ліцензійні платежі або роялті за використання патентів, ноу-хау згідно з угодами щодо об'єктів авторського права, коли передача прав власності на даний об'єкт має тимчасовий характер [8, с. 80].

Видається доволі обґрунтованим таке визначення: «наукова рента являє собою додатковий дохід економічних суб'єктів, що здійснюють наукову діяльність, обумовлений унікальністю її результатів за умови їх поширення в суспільстві та чіткої специфікації прав власності» [3, с. 53]. Утім, необхідно зробити два уточнення. По-перше, чітка та повна специфікація прав власності на науковий продукт принципово неможлива через іманентну йому ідеальну природу, отже, можна говорити лише про достатній рівень специфікації прав власності, який дозволяє покрити витрати на дослідження та розробки, отримавши певний надлишок над ними. По-друге, наукове знання повинно оформлюватися у вигляді науково-технічної інформації, а право на її використання – продаватися на ринку ліцензій.

Існують пропозиції щодо поділу *наукової ренти на ренту у сфері науково-освітньої діяльності* (пов'язану з наявністю інституціонально зафіксованих відмінностей у кваліфікації наукових співробітників) та *у сфері науково-інноваційної діяльності* (яка може існувати лише за умов чіткої специфікації прав інтелектуальної власності) [3, с. 62]. На наш погляд, визначення першого виду «наукової ренти» потребує певної конкретизації. Видається, що у сфері освітньої діяльності може виникати лише *інтелектуальна квazирента* як диференційний дохід від праці, результати якої не існують поза безпосередньою діяльністю її носія. Що стосується наукової ренти у сфері фундаментальних досліджень, то її можна представити у формі ліцензійних платежів авторові за публікацію його наукових праць, подібно до будь-яких інших книг, музикальних творів тощо. Самі ж диференційні доходи у сфері фундаментальної науки (*наукова квazирента*) формуються, як правило, у неринковий спосіб: через заохочення державою чи неприбутковими

організаціями та фондами науковців, що здійснили значні наукові досягнення.

У науково-інноваційній галузі виникає і така важлива категорія, як *технологічна (інноваційна) квазірента*, яка виступає результатом продуктивного використання та комерціалізації нових технологічних знань, що були придбані на засадах рентних відносин або отримані ззовні якимось іншим чином. Якщо ж інновація була безпосередньо створена в рамках певного капіталу для виробництва продукції з унікальними або покращеними характеристиками (чи з більш низькими витратами або ж відноситься до одного з п'яти напрямів інноваційної діяльності, запропонованих Й. Шумпетером [10, с. 75]), наукова рента та технологічна квазірента набувають тут гібридної форми, а саме – *науково-інноваційної квазіренти*.

Науково-інноваційна рента та технологічна квазірента перебувають у тісному зв'язку, який, однак, нерідко буває зворотним. У випадку виникнення власне рентних відносин у інноваційній сфері надлишкова додаткова вартість, яка формується внаслідок застосування науково-технічного прогресу у виробництві, розпадається на технологічну квазіренту промислового капіталіста та наукову ренту утримувача патенту або ліцензії (ним необов'язково є безпосередній винахідник). У разі переукладання ліцензійної угоди технологічна квазірента, подібно до диференційного доходу (II роду) аграрних капіталістів, буде поглинатися науковою рентою. Однак і сама науково-інноваційна рента по мірі появи нових, більш досконалих винаходів, буде скорочуватись, а після припинення дії патенту (як правило, 20–25 років) фактично зникатиме.

Як і у випадку з аграрними відносинами, у царині інноваційної економіки можна виокремити абсолютну науково-інноваційну ренту та квазіренту, яку отримують усі винахідники та інноваційні підприємці відповідно. Якщо такого доходу не формується, є підстави стверджувати, що це науково-технічне досягнення не довело своєї економічної природи як інновація (що зовсім не обов'язково заперечує його корисність для суспільства). Більш комерційно успішні інновації можуть приносити також диференційну ренту, однак, на відміну від деяких авторів (наприклад, [3, с. 63]), ми з великою обережністю торкаємося проблеми диференційної ренти II роду, оскільки в сучасних умовах інноваційні підприємці мають можливість специфікувати права власності на усі поліпшення, які вони здійснили в порівнянні з початковою придбаною технологією.

Послідовно трактуючи наукову ренту та квазіренту з точки зору класичної теорії вартості, слід визнати, що безпосередньо діяльність дослідників і винахідників, яка створює унікальний та невідтворний результат, не може бути *джерелом надлишку в наукоємних галузях*. Однак, по-перше, науковці на сучасному етапі часто «вливаються» до складу сукупного працівника в рамках дослідницьких підрозділів корпорацій, по-друге, результат їхньої діяльності приводить до того, що *праця безпосередніх виробників нової чи вдосконаленої продукції продукує більшу вартість в одиницю часу*. По-третє, вартість, створена в інших, менш наукоємних галузях,

може за допомогою механізму цін *перерозподілилася на користь виробників продукції інноваційного типу* або власників патентів на відповідні винаходи та технологічні рішення.

З точки зору неокласичної теорії, як наукова рента, так і інноваційна квазірента визначаються, з одного боку, *за граничною продуктивністю рентоутворюючого фактора*, з іншого боку – *з урахуванням його відносної обмеженості* (оскільки наукове знання може одночасно використовуватися необмеженою кількістю зацікавлених суб'єктів, під обмеженістю фактора виробництва в даному випадку слід розуміти ступінь його захищеності правами інтелектуальної та промислової власності). Оскільки впровадження та комерціалізація інновації є ймовірнішим процесом, успіх якого не може бути заздалегідь гарантованим, надзвичайну актуальність у цьому контексті набуває австрійська теорія «приписування» цінності чинникам виробництва (див. [6, с. 248–251]). *Високий рівень ризику*, характерний для радикальних інновацій, на першому етапі *суттєво дисконтує «приписувану» їм вартість*, яка, однак, у випадку комерційного успіху зростатиме, тягнучи за собою збільшення наукової ренти при переукладанні ліцензійних угод.

Отже, як бачимо, ключові види ренти та квазіренти в інноваційній економіці на сучасному етапі виконують стимулюючу функцію, сприяючи безперервному впровадженню результатів науково-технічного прогресу у виробництво. Однак і в даних галузях присутні елементи рентних відносин, що негативно впливають на економічне зростання та добробут, зокрема так звані «пошук ренти» (*rent-seeking*). З одного боку, він являє собою прагнення економічних суб'єктів до здобуття монопольного становища, що спричиняє високий рівень непродуктивних витрат (наприклад, на підкуп чиновників) до того моменту, поки ці витрати не зрівняються з очікуваними вигодами від бажаної монополії. З іншого боку, «пошук ренти» проявляється в прагненні посісти посаду, яка дозволяє отримувати необґрунтовані доходи, зокрема корупційного характеру. Специфічним видом «рентоорієнтованої поведінки» є «логролінг», тобто взаємна й одночасна підтримка парламентарями декількох обтяжливих для державного бюджету проектів, метою яких є передусім отримання цими політиками економічних або політичних дивідендів [9, с. 144–146]. Подібні негативні феномени присутні не тільки в суспільно-політичному та економічному житті, а й у інноваційних процесах.

Наприклад, ухвалена в 1994 р. в Уругваї «Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності» (англ.: *Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights*, скорочено *TRIPS*) є показовим прикладом «рентоорієнтованої поведінки» в інноваційній сфері. Ця угода диктує жорсткі правила захисту інтелектуальної власності для всіх держав – членів Світової організації торгівлі: термін захисту авторських прав не менше 50 років (у т. ч. і програмного забезпечення, комерційний життєвий цикл якого становить, як правило, усього декілька років), патентного захисту – не менше 20 років, з визнанням «виключного права власників

патентів на імпорт товарів, що містять об'єкти інтелектуальної власності». В. Валле неодноразово відзначав лобістський характер даної (а також низки інших) міжнародної угоди: «Угода ТРІПС стала результатом цілеспрямованих зусиль американського бізнесу та інструментом втручання США в національні економіки країн периферії» [1, с. 129]. Положення цього документа активно лобювалися Комітетом інтелектуальної власності (приватною коаліцією США, до складу якої в різний час входили такі найбільші корпорації, як CBS, Dupont, General Motors, Procter & Gamble та ін.) в адміністраціях Р. Рейгана, Дж. Буша-старшого та Б. Клінтона, а також у Конгресі США. Це пояснюється тим, що власниками переважної більшості значимих патентів і ліцензій є великі корпорації, отже, такий закон дозволяє їм отримувати в довгостроковій перспективі майже монополію науково-інноваційну ренту та квазіренту, перешкоджаючи широкому поширенню інновацій у системі суспільного виробництва.

Іншим прикладом «пошуку ренти» в інноваційній сфері є діяльність «патентних тролів», юридичних осіб, не зайнятих жодною продуктивною діяльністю, які патентують відомі та загальнозживані технічні рішення, вимагаючи після цього ліцензійних виплат за них з боку промислових підприємств, що використовують дані технології. «Патентні тролі загрожують існуванню національної інноваційної системи» [15, с. 1614], тому в країнах з інноваційною економікою сьогодні розробляються дієві юридичні методи для боротьби з цим явищем.

Зважаючи на шкоду, що спричиняє «пошук ренти» для суспільного добробуту, М. Болдрин і Д. Левін пропонують визнати правомірність привласнення частки науково-інноваційної ренти з боку суспільства загалом, що можна здійснити через реформування патентної системи в бік «компромісу між суспільним і приватним пошуком ренти», який передбачає «можливість, що існування патентів ... може спричинити вирівнювання добробуту через зниження марнотратного приватного пошуку ренти, до якого вони наразі призводять» [12, с. 153]. Не-

зважаючи на стимулюючу функцію науково-інноваційної ренти, стовідсоткове та безстрокове привласнення економічних вигод від інновацій їх правовласниками звело б майже нанівець підвищення суспільного добробуту від застосування цих досягнень. Саме тому в усіх країнах існують законодавчо встановлені часові обмеження щодо комерційної монополії на інтелектуальну власність.

Викладені теоретичні підходи можуть бути застосовані до аналізу економіки сучасних інноваційно розвинених країн. На жаль, у сьогоденній статистиці немає індикаторів, які б дозволяли безпосередньо оцінити обсяги науково-інноваційної ренти та технологічної квазіренти. Однак існує низка показників, які дають змогу непрямим чином визначити, які країни в першу чергу привласнюють ці форми доходу, а які є переважно платниками наукової ренти. У *табл. 1* продемонстровано надходження до різних країн коштів за використання прав інтелектуальної власності, а саме – патентів, торгових марок, прав промислової власності, зокрема виробничих секретів, франшиз та ін. За абсолютним значенням цього показника лідерами є США, провідні країни Європейського Союзу, Японія. Швидко наздоганяє флагманів і Південна Корея.

Однак, щоб зробити висновок про те, чи отримує країна «чисту» науково-інноваційну ренту, слід врахувати з надходжень за використання прав інтелектуальної власності виплати за них (*табл. 2*). Як бачимо, головними отримувачами науково-інноваційної ренти є США, Японія, деякі країни Євросоюзу, зокрема Німеччина та Франція (причому сам ЄС загалом, як і Єврозона, є переважно рентоплатником). Поступово скорочує негативне сальдо Південна Корея, що свідчить про поступовий перехід цієї країни на власні технологічні рейки. Найбільшим глобальним платником науково-інноваційної ренти є Китай, і ця сума щороку зростає. Україна так само демонструє негативне сальдо надходжень-виплат за використання прав інтелектуальної власності.

Однак залишається питання: наскільки продуктивно використовують країни власний та запозичений

Таблиця 1

Надходження від використання прав інтелектуальної власності у країнах світу та в Україні, млн долл.

Країна/регіон	Рік					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
США	107 522	123 334	124 439	128 035	129 890	124 665
ЄС	84 270	94 001	95 637	106 921	122 645	122 302
Єврозона	58 854	67 377	69 558	76 595	88 056	89 407
Німеччина	8 279	10 716	10 299	13 440	14 993	14 585
Франція	13 628	15 335	12 747	13 170	14 273	14 974
Великобританія	16 557	16 957	15 515	17 300	19 826	19 370
Японія	26 680	28 989	31 892	31 587	37 336	36 631
Південна Корея	3 188	4 399	3 903	4 328	5 167	6 199
Китай	830	743	1 044	887	676	1 085
Україна	132	107	124	167	118	85

Джерело: складено за даними Світового банку [13].

Сальдо надходжень-виплат за використання прав інтелектуальної власності у країнах світу та в Україні, млн дол.

Країна/регіон	Рік					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
США	74 971	87 246	85 779	89 175	87 682	85 170
ЄС	-34 379	-36 058	-32 109	-41 461	-57 071	-67 533
Єврозона	-42 832	-43 169	-40 436	-50 423	-68 335	-75 603
Німеччина	1 162	3 315	3 899	4 797	5 681	5 668
Великобританія	6 869	5 875	6 263	7 427	9 406	6 430
Франція	3 611	4 796	3 989	2 115	1 940	1 012
Японія	7 912	9 817	11 995	13 756	16 395	19 642
Південна Корея	-5 995	-3 016	-4 714	-5 509	-5 379	-3 857
Китай	-12 209	-13 963	-16 705	-20 146	-21 937	-20 938
Україна	-612	-639	-603	-905	-434	-273

Джерело: складено за [13; 14].

науково-технічний потенціал? Для відповіді на нього необхідно розглянути держави, які є найзначнішими експортерами високотехнологічної продукції. У даних галузях створюється найбільша частка доданої вартості, отже, перевищення експорту над імпортом у них дає країнам можливість привласнювати технологічну (інноваційну) квазіренту.

У табл. 3 наведені обсяги високотехнологічного експорту в країнах з інноваційно орієнтованою економікою та таких, що наближаються до неї (зокрема, Китай). Як видно, США, які генерують більшість передових ідей і розробок у сфері мікроелектроніки та програмного забезпечення, парадоксальним чином мають суттєве негативне зовнішньоторговельне сальдо в галузі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), а сам обсяг експорту більш, як у 7 разів нижчий у порівнянні з Китаєм. Водночас Китай демонструє суттєве позитивне сальдо в галузі ІКТ, яке повністю покриває негативне сальдо експорту та імпорту деяких інших високотехнологічних галузей. Подібна тенденція спостерігається і у країнах Азії, які тяжіють до інноваційної моделі економіки. Оскільки позитивне сальдо високотехнологічного експорту та імпорту можна розглядати як джерело для привласнення інноваційної квазіренти виробниками в

межах певної країни, можна стверджувати, що Китай, який є найбільшим платником науково-інноваційної ренти у світі, має змогу, однак, отримувати значну технологічну (інноваційну) квазіренту, особливо у сфері ІКТ.

ВИСНОВКИ

Таким чином, рента як форма доходу в умовах інноваційної економіки набуває нового значення, виявляючись одним із каталізаторів впровадження результатів науково-технічного прогресу в промислове виробництво. Утім, власне рентні відносини в інноваційній, як і у будь-якій сфері, існують лише за умови взаємодії як мінімум трьох суб'єктів: власника рідкісного фактора виробництва, капіталіста-орендаря та найманих працівників. У випадках, коли виникає надлишковий прибуток підприємців від використання відносно рідкісного чинника виробництва, більш доречним є термін «квазірента». В умовах інноваційної економіки одними з важливих форм доходів стає науково-інноваційна рента – дохід, який привласнюють утримувачі прав власності на науково-технічні досягнення унаслідок їх тимчасової передачі продуктивним капіталістам. Останні, ефективно використавши ці розробки, мають шанс отримати додатковий дохід у формі технологічної (інноваційної) квазі-

Таблиця 3

Високотехнологічний експорт у країнах з інноваційно орієнтованою економікою у 2014 р., млрд дол.

Галузь Країна/регіон	Інформаційно-телекомунікаційна (ІКТ)		Фармацевтика		Контрольно-вимірвальні прилади		Авіаційна та космічна промисловість	
	Експорт	Сальдо	Експорт	Сальдо	Експорт	Сальдо	Експорт	Сальдо
США	69,1	-108,3	47,7	-21,2	65,3	9,2	119,7	79,4
ЄС*	82,4	-133,6	151,8	70,3	97,1	21,7	115,2	60,1
Японія	74,7	-8,1	5,3	-17,5	49,5	19,1	10,0	-2,0
Китай*	497,5	201,2	14,9	0,3	69,1	-37,7	5,6	-34,5
Деякі країни Азії**	501,3	245,0	18,5	1,3	98,3	39,4	10,7	-26,2

Примітки: * – за винятком Кіпру, Естонії, Латвії, Литви, Люксембурга, Мальти, Словенії; ** – Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Малайзія, Таїланд, Філіппіни.

Джерело: складено за [16, с. 54].

ренти, або, якщо вони самі є суб'єктами дослідницького процесу, також і науково-інноваційної квазіренти.

Наукова рента та технологічна квазірента можуть змінюватися зворотно пропорційно, оскільки мають одне джерело – надлишкову додаткову вартість, яка виникає внаслідок використання інноваційних технологій у реальному секторі економіки. На світовій арені траєкторії зазначених показників також подекуди виглядають різноспрямовано: наприклад, Китай, будучи найбільшим платником науково-інноваційної ренти, є водночас одним з основних бенефіціарів від технологічної квазіренти, зокрема в галузі інформаційно-комунікаційних технологій. Україна на сьогодні знаходиться на узбіччі глобальних інноваційних процесів, хоча наявний науково-технічний та освітній потенціал дозволив би їй у середньостроковій перспективі почати отримувати певний рівень наукової ренти та науково-інноваційної квазіренти, а в разі залучення закордонних технологій – і технологічної квазіренти.

Суттєвою проблемою як для інноваційно орієнтованих, так і для менш розвинених країн, є елементи «пошуку ренти», які проявляються у формі лобізму надмірного захисту комерційних прав інтелектуальної власності великими корпоративними структурами, а також як «патентний тролінг». Останнє явище досить ефективно вирішується в рамках сучасних законодавчих новацій у США та ЄС, отже, використання цього досвіду потребує і Україна. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Валле В.** Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі й просторі. Київ: Дух і літера, 2010. 216 с.
- 2. Задорожный Г. В., Кацуба А. В.** Глобализирующееся знание хозяйство: проблемы ренты и квазиренты. Харьков: Точка, 2013. 232 с.
- 3. Макаревич Е. А.** Рента и рентные отношения в сфере науки и инноваций: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01. СПб.: СПбГУЭФ, 2010. 167 с.
- 4. Маршалл А.** Основы экономической науки/пер. с англ. М.: Эксмо, 2008. 832 с.
- 5. Несененко П. П., Артеменко О. А.** Економічна система А. Р. Ж. Тюрго як початок становлення наукового етапу економічної думки. *Економічна теорія*. 2010. № 4. С. 85–92.
- 6. Несененко П. П., Артеменко О. А.** Історія економічних учень: навч. посіб. Одеса: ФОП Гуляєва В. М., 2017. 488 с.
- 7. Несененко П. П.** Роль та значення творчості Річарда Кантільона для розвитку теорії аграрних відносин та економічної науки взагалі. *Економіка харчової промисловості*. 2014. № 2 (22). С. 10–13.
- 8. Патлатой О. Є.** Зміст і форми наукової праці в сучасній ринковій економіці: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01. Одеса: ОНЕУ, 2015. 245 с.
- 9. Таллок Г.** Общественные блага, перераспределение и поиск ренты/пер. с англ Л. Гончаровой. М.: Изд. Института Гайдара, 2011. 224 с.
- 10. Шумпетер Й. А.** Теорія економічного розвитку: дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу/пер. з англ. В. Старка. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.
- 11. Яковець Ю. В.** Рента, антирента, квазірента в глобальному измерении. М.: Академкнига, 2003. 240 с.
- 12. Boldrin, M., Levine D. K.** Rent-seeking and innovation. *Journal of Monetary Economics*. 2004. Vol. 51. P. 127–160.
- 13.** Charges for the use of intellectual property, receipts (BoP, current US\$). URL: <http://data.worldbank.org/indicator/BX.GSR.ROYL.CD>
- 14.** Charges for the use of intellectual property, payments (BoP, current US\$). URL: <http://data.worldbank.org/indicator/BM.GSR.ROYL.CD>
- 15. Merges, R.** The Trouble with Trolls: Innovation, Rent-Seeking, and Patent Law Reform. *Berkeley Technology Law Journal*. 2009. Vol. 24, no. 4. P. 1583–1614.
- 16.** Science & Engineering Indicators 2016: National Science Board. URL: <https://www.nsf.gov/statistics/2016/nsb20161/#/>

REFERENCES

- Boldrin, M., and Levine, D. K. "Rent-seeking and innovation". *Journal of Monetary Economics*. Vol. 51 (2004): 127-160.
- "Charges for the use of intellectual property, receipts (BoP, current US\$)". <http://data.worldbank.org/indicator/BX.GSR.ROYL.CD>
- "Charges for the use of intellectual property, payments (BoP, current US\$)". <http://data.worldbank.org/indicator/BM.GSR.ROYL.CD>
- Marshall, A. *Osnovy ekonomicheskoy nauki* [The foundations of economic science]. Moscow: Eksmo, 2008.
- Makarevich, Ye. A. "Renta i rentnyye otnosheniya v sfere nauki i innovatsiy" [The rent and rent relations in the sphere of science and innovation]: *dis. ... kand. ekon. nauk: 08.00.01*, 2010.
- Merges, R. "The Trouble with Trolls: Innovation, Rent-Seeking, and Patent Law Reform". *Berkeley Technology Law Journal*. Vol. 24, no. 4 (2009): 1583-1614.
- Nesenenko, P. P. "Rol ta znachennia tvorchosti Richarda Kantilyona dlia rozvytku teorii ahrarykh vidnosyn ta ekonomichnoi nauky vzahali" [The role and importance of creativity Richard Cantlon for the development of the theory of agrarian relations and economic science in General]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, no. 2 (22) (2014): 10-13.
- Nesenenko, P. P., and Artemenko, O. A. "Ekonomichna sistema A. R. Zh. Tiurho yak pochatok stanovlennia naukovooho etapu ekonomichnoi dumky" [Economic system A. G. Turgot as the beginning of the scientific stage of economic thought]. *Ekonomichna teoriia*, no. 4 (2010): 85-92.
- Nesenenko, P. P., and Artemenko, O. A. *Istoriia ekonomichnykh uchen* [History of economic thought]. Odessa: FOP Huliiava V. M., 2017.
- Patlatoi, O. Ye. "Zmist i formy naukovoї pratsi v suchasniї rynkovii ekonomitsi" [The contents and forms of scientific work in a modern market economy]: *dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.01*, 2015.
- Shumpeter, I. A. *Teoriia ekonomichnoho rozvytku: doslidzhenia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidсотka ta ekonomichnoho tsykladu* [The theory of economic development: a study of profits, capital, credit, interest and economic cycle]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia, 2011.
- "Science & Engineering Indicators 2016: National Science Board". <https://www.nsf.gov/statistics/2016/nsb20161/#/>
- Tallock, G. *Obshchestvennyye blaga, pereraspredeleniye i poisk renty* [Public goods, redistribution and rent seeking]. Moscow: Izdvo Instituta Gaydara, 2011.
- Vallie, V. *Spadok Dzheimsa I ta korolevy Anny: okhорona intelektualnoi vlasnosti u chasi i prostori* [Heritage of James I and Queen Anna: intellectual property protection in time and space]. Kyiv: Dukh i litera, 2010.
- Yakovets, Yu. V. *Renta, antirenta, kvazirenta v globalnom izmerenii* [Rent, anti-rent, quasi-rent in a global dimension]. Moscow: Akademkniga, 2003.
- Zadorozhnyy, G. V., and Katsuba, A. V. *Globaliziruyushcheyeya znaniyeyemnoye khozyaystvo: problemy renty i kvazirenty* [Globalizing and accommodating the knowledge economy: issues of rent and quasi-rent]. Kharkiv: Tochka, 2013.